

پژوهش روایت‌ها

گفت‌وگو با دکتر رضا ساکی

دکتر رضا ساکی، متولد ۱۳۴۱، خدمت معلمی خود را پس از فارغ التحصیلی از دانش‌سرای مقدماتی از روستاهای شهرستان دورود در استان لرستان آغاز کرد. تحصیلات دانشگاهی‌اش را نیز در دانشگاه علامه طباطبایی و دانشگاه تربیت معلم (خوارزمی) در رشته مدیریت آموزشی به پایان رساند. خدمت در سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، معاونت برنامه‌ریزی پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، معاونت پژوهشی دانشگاه فرهنگیان، از جمله سوابق شغلی و اجرایی ایشان هستند. در کارنامه علمی ایشان، علاوه بر تدریس، تألیف بیش از ۴۰ مقاله، ۱۰ کتاب، راهنمایی و مشاوره بیش از ۷۰ رساله دکترا و کارشناسی ارشد نیز به چشم می‌خورد. او در دوران خدمت خود سه بار به‌عنوان پژوهشگر برگزیده ملی در سطح آموزش و پرورش انتخاب شده است. در آثار و دغدغه‌های علمی وی بیش از هر چیز موضوع معلم پژوهنده پر رنگ است. ایشان در سه روش پژوهشی معلم‌محور (درس‌پژوهی، اقدام‌پژوهی و روایت‌پژوهی) آثاری دارد.

یاد می‌دهد، باید یاد بگیرد. معلم پژوهنده چتری فراگیر برای پوشش روش‌های پژوهشی معلم‌محور است. همه روش‌های پژوهشی معلم‌محور در پی رشد و توسعه حرفه‌ای معلمان هستند و البته هر کدام اهداف اختصاصی خود را نیز دارند. در اقدام‌پژوهی، هدف اصلی ما افزایش دانش برای حل مشکلات دانش‌آموزان است. در درس‌پژوهی دانش عملی و بومی تدریس‌مان را بهبود می‌بخشیم. و در روایت‌پژوهی در پی به‌اشتراک‌گذاری تجربه‌های زیسته معلمی و بهره‌گیری از آن در زمینه‌های گوناگون حرفه خود هستیم. از این منظر، اقدام‌پژوهی و درس‌پژوهی هم می‌توانند در قالب روایت‌پژوهی جای گیرند و استفاده شوند.

معلم لطفاً درباره ماهیت روایت‌پژوهی در حرفه معلمی بیشتر توضیح دهید!

برای درک روایت‌پژوهی، ابتدا باید درک کنیم که روایت‌ها در زندگی ما چه نقشی دارند؟ این واقعیتی آشکار است که روایت‌ها سرتاسر زندگی ما را فرا گرفته‌اند و ما در فضایی کاملاً روایتی تنفس می‌کنیم! ما اغلب اوقات خود را در حال گفتن، شنیدن، خواندن، دیدن و فکر کردن درباره روایت‌ها سپری می‌کنیم، به‌گونه‌ای که سخت می‌توان برشی از زندگی افراد را شاهد بود که فارغ از این فضا باشد. روایت‌ها ممکن است واقعی یا افسانه باشند، اما در هر دو حالت بر زندگی ما تأثیر می‌گذارند. ما با تکیه بر روایت‌ها زندگی خود را معنا می‌بخشیم، آن را می‌سازیم و ارتقا می‌دهیم. همچنین

فعالیت‌هایی عادی و روزمره تلقی نمی‌شوند که بتوان با دستورالعمل‌هایی تجویزی مسیر آن را هدایت کرد. در اینجا عمل فکورانه مورد انتظار است. این شکل از عمل، کانون رویکرد معلم پژوهنده است.

معلم آقای دکتر! بفرمایید انگیزه شما از تألیف این کتاب چیست؟

می‌توان گفت انگیزه اصلی نگارش این کتاب، جلب توجه علاقه‌مندان آموزش و پرورش به وجود ظرفیتی جدید و البته کم‌نظیر برای رشد حرفه‌ای معلمان و دانش‌جو معلمان است. همچنین، برگرفته از نیاز بارز معلمان و دانش‌جو معلمان، به وجود منبعی ساده و کاربردی برای تهیه گزارش‌های حرفه‌ای از تجربه‌های زیسته در حرفه معلمی، تلاش من بر این بوده که در اینجا بتوانم روایتی به نسبت نو از موضوع ارائه کنم تا ضمن سادگی فهم، بتواند پاسخگوی همه سؤالات مطرح‌شده در این زمینه نیز باشد.

معلم حال جایگاه روایت‌پژوهی در رویکرد معلم پژوهنده کجاست؟ روایت‌پژوهی در کجای این رویکرد قرار می‌گیرد؟ و تفاوتش با اقدام‌پژوهی و درس‌پژوهی چیست؟

با آن بستر مفهومی که مطرح کردم، معلم برای آنکه بتواند معلم خوبی باشد و وظایفش را به‌درستی انجام دهد، باید دائماً بتواند دانش خود را توسعه دهد و بروز نماید. معلم پژوهنده تضمینی است برای تحقق موقعیت مطلوب معلم به‌عنوان یک یادگیرنده مادام‌العمر. معلم بیش از آنکه

انتشار کتاب «روایت‌پژوهی در حرفه معلمی» اثر دکتر رضا ساکی، بهانه‌ای فراهم آورد تا طی گفت‌وگویی صمیمی، درباره چگونگی و چرایی و کاربرد این روش پژوهشی معلم‌محور از ایشان پرسش کنیم. غالباً تجربه‌ها و تألیفات ایشان در بحث تربیت معلم و معلم پژوهنده، بر اهالی آموزش و پرورش شناخته‌شده است. کتاب‌های اقدام‌پژوهی، اصول، نظریه‌ها و چارچوب عمل، سوادپژوهشی معلم، درس‌پژوهی (مبانی، اصول و روش اجرا) از جمله تألیفات دکتر ساکی در ارتباط با این موضوع هستند.

معلم جناب دکتر، با بحث معلم پژوهنده آغاز می‌کنیم. اصولاً دیدگاه شما درباره این مفهوم چیست؟

ما می‌دانیم که معلمی حرفه‌ای پویاست با پیچیدگی‌هایی بی‌بدیل و مختص خود که طی آن معلمان باید به‌عنوان کارگزارانی فکور، نقشه آموزش و پرورش را برای ساختن انسان آرمانی، در تعامل با عناصری متعدد و به‌شکلی هنرمندانه، به مرحله اجرا درآورند. در این فرایند، معلمان همواره در کلاس درس با شرایطی نوپدید روبه‌رو هستند که با دانش موجود آن‌ها و اتکای صرف به دانش دیگران، قابل تبیین و پاسخگویی نیست. در این موقعیت، معلم باید به سازوکاری مؤثر برای دستیابی به دانشی جدید و البته عملی و بومی - برای عمل مؤثر و در شرایط پیچیده تدریس - متصل باشد. در بستر چنین مفهومی است که رویکرد معلم پژوهنده زاده شده و پرورش یافته است. به این ترتیب، موقعیت‌های تدریس به‌مثابه

روایت‌ها در فرایند تعاملات انسانی بازسازی و بازگویی می‌شوند و از این طریق توسعه می‌یابند. چنین است که در این قالب ادبی، ظرفیتی بی‌نظیر برای اشاعه و کاربست تجربه‌های ارزشمند انسان‌ها نهفته است. روایت فرصت فراهم می‌کند تا تجربه‌های انسانی در ساختار داستان به شکلی ساده، جذاب و آموزنده، آماده و نقل شوند و در اختیار دیگران قرار گیرند.

در این میان، حرفه معلمی نیز از این سرمایه ارزشمند بشری بی‌نصیب نمانده است. تاریخ بشر سرشار از تجربه‌ها و خاطرات شنیدنی و ماندگار معلمان است. معلمان تقریباً به‌طور مستقیم و غیرمستقیم با همه‌آحاد جامعه در ارتباط‌اند. به همین دلیل نیز بخش بزرگی از روایت‌های جاری در فرهنگ‌ها از طریق همین ارتباط وسیع معلمان با دانش‌آموزان، با همکاران و با دیگر افراد مرتبط با مدرسه نظیر اولیا، ساخته و پرداخته می‌شود. تجربه‌هایی که روایت آن‌ها، هم برای خود معلمان و هم برای دانشجو معلمان و دیگران آموزنده و ارزشمند است. بیان روایت‌های معلمی به خود معلمان محدود نمی‌شود. دانش‌آموزان، اولیا و دیگر کسانی که با معلمان مرتبط بوده‌اند، همه به فراخور، راوی روایت‌های معلمی هستند؛ روایت‌هایی که نظام تربیتی را تحت تأثیر جدی خود قرار می‌دهند.

پیداست، تلاش برای بهره‌گیری از چنین گنجینه‌ای ارزشمند از دانش حرفه‌ای، با فرایند مدیریت دانش در آشکارسازی دانش نهفته حرفه معلمی به‌عنوان یک سرمایه گرانبهای ملی منطبق است. روایت پژوهی به اجرای این رسالت مهم مأمور است. روایت پژوهی، پژوهش درباره روایت‌هاست. روایت پژوهی به‌عنوان شاخه‌ای ادبی از گروه پژوهش‌های کیفی، در پی رمزگشایی و کسب معنی از زبان تجربه‌های آموزنده معلمی است.

معلم می‌توانیم بگوییم کانون روایت تجربه زیسته معلمان است؟

دقیقاً! روایت‌ها داریست‌های فرهنگی و ابزار تفکر معلمان ما تلقی می‌شوند و می‌توانند برای توسعه حرفه‌ای به کار گرفته شوند. محور روایت‌های معلمی بیش از هر

معلم پژوهنده چتری فراگیر برای پوشش روش‌های پژوهشی معلم‌محور است

چیز بر حفظ و انتشار و مبادله تجربه‌ها استوار بوده است، در حالی که باید کارکرد اصلی آن‌ها را ایجاد فرصت برای پژوهش و بازاندیشی در تجربه‌ها دانست.

رشد حرفه‌ای معلمان به‌طور جدایی‌ناپذیری با بازاندیشی تجربه‌های شغلی آن‌ها پیوند خورده است. آن‌ها درگیر دایره‌ای گسترده و بی‌پایان از تجربه‌های خویش و دیگر همکاران در کلاس درس و محیط آموزشی هستند. تجربه‌هایی که همه راز و رمزهای معلمی را همراه خود دارد. چالش‌ها، مسائل، موفقیت‌ها، شکست‌ها، روش‌ها و رویکردهای معلمی در عمل، همه در تجربه‌های معلمان بازتاب یافته‌اند. اینگونه است که تجربه‌های معلمی را باید به‌مثابه گنجینه‌ای ارزشمند برای رشد و یادگیری دانست و بر بهره‌گیری از آن‌ها اصرار داشت.

معلم روش روایت‌نگاری و روایت پژوهی چگونه است؟

قبل از روایت پژوهی مرحله روایت‌نگاری است که معلم را به نوشتن و مستندسازی تجربه‌هایش تشویق کنیم. به‌طور کلی، سه نوع اصلی روایت‌نگاری در حرفه معلمی مطرح است:

۱. شما به‌عنوان روایتگر، داستانی را از زندگی شخصی و حرفه‌ای خود بازگو می‌کنید: در اینجا راوی اول شخص، خود معمولاً شخصیت یا قهرمان اصلی داستان است یا در میدان اصلی تجربه حضور مستقیم داشته است. هر معلمی می‌تواند برای مستند کردن تجربه‌های شغلی خود و به‌اشتراک‌گذاری آن‌ها، به تدوین و ارائه روایت‌های شغلی خویش بپردازد. این شکل از روایت‌نگاری به «خودزیست‌نگاری» هم معروف است. نمونه این روایتگری، کتابی است با عنوان «جمعه‌ها، زندگینامه دکتر علی‌اکبر سیف» که خود این استاد برجسته روان‌شناسی تربیتی آن را نگاشته و منتشر

کرده است. این روایت، زندگی حرفه‌ای این استاد را از آموزگاری مدرسه روستایی تا استادی دانشگاه به تصویر می‌کشد.

۲. شما به‌عنوان روایتگر، داستانی را از زندگی شخصی و حرفه‌ای دیگری یا دیگران روایت می‌کنید: معمولاً در اینجا شما درون داستان حضور ندارید و به‌عنوان یک عنصر بیرونی ایفای نقش می‌کنید. تهیه این روایت‌ها در عمل با مشاهده‌های طولانی در میدان تجربه، انجام مصاحبه‌های عمیق و گسترده با مشارکت‌کنندگان اصلی یا افراد مطلع از آن‌ها و همچنین بررسی شواهد و مستندات مرتبط صورت می‌پذیرد. نمونه این شکل از روایت‌نگاری، کتاب سرزمین خارج از نقشه (خاطرات عجیب یک معلم) است که اخیراً منتشر شده است.

۳. معلمان و دانشجو معلمان به‌طور حرفه‌ای روایت می‌کنند: گرچه می‌توان این نوع از روایت‌ها را نیز به شکلی در میان دو نوع ذکر شده قبلی تعریف کرد، اما می‌توان به ارائه دقیق‌تری از آن نیز پرداخت. در این طبقه، انواع روایت‌های دانش‌آموزان از تجربه حضور در کلاس‌ها و درس‌های گوناگون، روایت دانشجو معلمان از آنچه در جلسات کارورزی و حضور در مدرسه بر آن‌ها گذشته است و روایت معلمان و دانشجو معلمان از تجربه‌های معلمان اثربخش ارائه می‌شوند.

بعد از آنکه روایت‌ها نوشته شدند، اکنون می‌توانیم درباره آن‌ها پژوهش کنیم تا پیامشان را استخراج کنیم.

معلم اگر مطلبی پایانی دارید، لطفاً بیان فرمایید.

فقط بگوییم که لازم است در نظام آموزشی کشور برنامه‌ای منسجم برای آموزش روایت پژوهی و همچنین مستندسازی تجربه‌های زیسته آموزشی پیش‌بینی شود. ناب‌ترین دانش تعلیم و تربیت، تجربه‌های زیسته معلمان در کلاس‌های درس و مدرسه است. ارزش این خزانه ارزشمند را بدانیم و برای استفاده نظام‌مند از آن برنامه‌ریزی کنیم. این اقدام در واقع فعالیتی اساسی در راستای مدیریت دانش بومی تعلیم و تربیت تلقی می‌شود.